

Heller Ágnes

HOL AZ OTTHONUNK?

Barabás András fordítása

1

Nagyjából harminc évvel ezelőtt történt, hogy összeismerkedtem egy középkorú vendéglőssel Rómában, a Campo dei Fiorin. Elbeszélgettünk erről-arról, majd megkértem, mondja el, hogyan jutok el a leghamarabb a Porta Piához. „Nagyon sajnálom, de nem tudok segíteni – válaszolta. – Az az igazság, hogy soha életemben ki nem tettem a lábam a Campo dei Fioriról.” Mintegy másfél évtizeddel később egy Ausztráliába tartó Boeing 747-es fedélzetén időszerű politikai kérdésekről beszélgettem a szomszédommal, egy középkorú hölgygel. Kiderült, hogy az illető egy nemzetközi kereskedelmi cég alkalmazottja, öt nyelven beszél, és három lakása van a világ három különböző pontján. Eszembe jutott a vendéglős vallomása, és feltettem szomszédomnak a kézenfekvő kérdést: „Tulajdonképpen hol az otthona?” Ez teljesen felkészületlenül érte, egy darabig gondolkoznia kellett. Kisvártatva így felelt: „Talán, ahol a macskám lakik.”

Két beszélgetőtársamat, úgy tűnik, egy világ választja el egymástól. A vendéglős számára egyértelmű, mi a föld középpontja: a Campo dei Fiori. Itt született, itt élte le az életét, és itt is akar meghalni. Mélyen elkötelezte magát a ráhagyományozódott földrajzi természetű monogámia mellett, elkötelezettsége a távoli múlttól (mármint a Campo múltjától) a saját életén túli jövőig, a Campo jövőjéig terjed. Útitársnóm számára viszont a földnek nincs középpontja, ez a hölgy földrajzilag – szenvelgéstől mentes, hétköznapi módon – promiszkuus; nem számít neki, hogy a világ melyik sarkában tartózkodik. A kérdésem azért lepte meg, mivel az *otthon* fogalmának az ő számára, úgy tűnik, semmi jelentősége sem volt – ezt bizonyítja szándékosan vagy véletlenül ironikusra sikeredett válasza. Amíg van egy hely, amit az otthonunknak nevezhetünk, addig a macskánk is ott lakik velünk. Tehát amikor útitársnóm fölcserélte e két dolgot (ott vagyok otthon, ahol a macskám lakik – mondta), voltaképp dekonstruálta az *otthon* fogalmát. Földrajzi promiszkuitásában van valami kísérteties, és pedíg az, hogy elveti a *homo sapiens* talán legősibb hagyományát: azt, hogy az ember bizonyos helye(ke)t kitüntet más helyekkel szemben.

Ez a kitüntetett hely lehet az atya sátra, a szülőfalu, a szabad város, a nemzetiségi terület, a nemzetállam, a szent sír környéke és még sok más. Az ember vagy soha életében nem tágit mellőle (mint barátom a Campo dei Fiorin), vagy visszatér hozzá, mint Odüsszeusz meg Peer Gynt. És amikor a kitüntetett helyet elpusztítja egy természeti katasztrófa, amikor lakói szükségből vagy kíváncsiságból örökre elhagyják, az ősi fészek szellemét magukkal cipelik az új lakóhelyre – így történt ez a szicíliai kolónuszokkal, majd New Amsterdam, New Orleans és New Haven kora újkori betelepülőivel is.

Az *otthon* az emberi létezés egyik állandó, meghatározó tényezője. Ennek fényében középkorú útitársnóm a kultúra szörnyszülőttjének tűnhet. Pedig nem az, csupán egy

nagyon magányos ember, az utolsó kétszáz esztendő, a modernitás *egyik* végterméke (korántsem az *egyetlen* végtermék, és távolról sem az utolsó).

A földrajzilag monogám Campo dei Fiori-i vendéglős megmutathatja élete középpontját, a ténylegesen létező pontot a glóbuszon. Ezzel szemben a repülőgépen utazó hölgy földrajzi értelemben promiszkuus. Kérdésekre válaszolva nem tudott rábökni egyetlen pontra, amely az otthona lett volna, ehelyett egy macskára, pontosabban a macskájára hivatkozott, nem pedig a férjére vagy a gyerekére (nyilvánvaló, hogy egyedülálló nő volt). Mit jelenthet ez a szokatlan hivatkozás? A macska – ellentétben a kutyával – nem hűséges teremtés, utazásokon nem is tart a gazdájával. Ugyanakkor a macska otthonteremtő jószág, földrajzilag nem promiszkuus. Útitársnóm kijelentése, hogy ott van az otthona, ahol a macskája lakik, nemcsak az *otthonlét* fogalmát dekonstruálja, hanem egyúttal mélységes nosztalgiát is kifejez. Azt üzeni: a macskának mint természeti lénynek megvan az otthona – nekem viszont nincs; vagyis szörnyeteg vagyok. Pedig a hölgy nem volt szörnyeteg – csupán két lábon járó paradoxon.

Levonhatjuk azt az előzetes következtetést, hogy egy földrajzilag promiszkuus személy nem tudja megjelölni élete középpontját, mivel az életében nem létezik ilyen középpont. Bár lehet, hogy kissé elhamarkodtuk a következtetést. Említettünk már olyan embercsoportokat, amelyek erőszak hatására vagy talán a méltóságteljesebb élet reményében távoli vidékekre vándoroltak, magukkal cipelve régi otthonuk hagyományait. Mondhatnánk, hogy útitársnóm is valami hasonlót cselekszik, csak hogy ő állandóan ide-oda vándorol a föld különféle pontjai között. Igaz, egyedül, nem pedig egy közösség tagjaként, mégis, sok ember éli ugyanígy az életét. Kérdés, hogy miféle kulturális örökséget hurcol magával ez a hölgy? A válasz egyszerű: semmilyen. Mert nincs is rá szüksége, hogy ilyen örökséget magával hurcoljon. Az a kultúra, amelynek útitársnóm részese, nem helyhez, hanem időhöz van kötve: az *abszolút jelen idő* kultúrája (vagy legalábbis egy bizonyos kultúrája).

Kísérjük el a középkorú hölgyet állandó utazásain, Szingapúrtól Hongkongig, Londontól Stockholmig, New Hampshire-től Tokióig vagy Prágáig. Útitársnóm mindig ugyanabban a Hilton Szállóban lakik, ugyanazt a tonhalas szendvicset kapja be ebédre, esetleg kínai különlegességet eszik Párizsban vagy valami franciásat Hongkongban. Mindenütt ugyanolyan telefaxot, telefont és számítógépet használ, ugyanazokat a filmeket nézi meg a moziban, ugyanazokról a gondokról beszélget ugyanolyanfajta emberekkel. Sajátos „otthonélménye” van. Tudja például, hova nyúljon, ha föl akarja kapcsolni a villanyt a lidércesen egyforma szállodai szobákban, előre el tudja mondani, mit fog találni az étlapon, érti a kézmozdulatokat és finom utalásokat, minden magyarázat nélkül felfogja, mit akar mondani a másik. Tisztán funkcionális emberi kapcsolataiban semmit sem érez *unheimlich*nek, viszonyai nem hasonlítanak egy elsötétített szobára, ismeretlen országokra, trópusi esőerdőkre. Vagyis nem idegenek. Még a külföldi egyetlen sem idegen az efféle utazó számára. Az előadása után ugyanazokat a kérdéseket teszik fel neki Szingapúrban, Tokióban, Párizsban vagy Manchesterben. Azonban a szállodák, kereskedelmi központok és az egyetlenek nem tartanak házimacskákat – mert bár nem idegen helyek, de nem is otthonok.

Útitársnóm igazából nem utazott: a nagy jövés-menésben tulajdonképpen egy helyben maradt, mintha a távoli és kevésbé távoli helyek jöttek volna őfelé, s nem fordítva. Nem egy bizonyos hely egy bizonyos kultúráját cipelte magával, hanem egy bizonyos *időt*, amely idő minden helyen azonos, ahol csak megfordult. Útitársnóm mindvégig

a jelenben maradt. És mindvégig önmaga maradt, amennyiben együtt utazott a különféle helyek közös jelen idejével.

Hadd pontosítsam az egyetemen kapcsolatban mondottakat. Ha húsz évvel ezelőtt megtartottuk ugyanazt az előadást Tokióban, Melbourne-ben, Fokvárosban, Párizsban, Delhiben vagy Honoluluban, biztosak lehettünk benne, hogy a hallgatók ugyanolyan vagy hasonló kérdéseket tesznek fel a földgolyó minden pontján. Ma a diákok már új kérdéseket fognak feltenni, de megint csak ugyanolyan (vagy nagyon hasonló) új kérdéseket, bármelyik egyetemen tanuljanak is. Mondhatjuk-e azt, hogy a húsz évvel ezelőtti kérdezők másik világban éltek, mint a maiak? Állíthatjuk-e azt, hogy a maiak (akiket az egyszerűség kedvéért, s anélkül, hogy álszent módon bármiféle filozófiai pontosságot tulajdonítanék a megnevezésnek, *posztmodernnek* hívok) otthona *egy bizonyos idő, nem pedig egy bizonyos hely?*

2

Ma már közismert tény, hogy a modern filozófiát sokkal inkább érdekli az idő, mint a tér. A térrel kapcsolatos szép metaforákban kifejtett feltevések átadták helyüket az időre vonatkozó nagyszabású eszme-futtatásoknak. Az egyszerű elme számára az „idő” és az időbeliség elegánsabb és mélyenzántóbb témának látszott, mint a földhözragadt térbeliség. A modernek tapasztalatait elsősorban Hegel, Marx, Flaubert, Nietzsche, Freud, Bergson és Proust szelleme határozta meg.

Az Idő szellemi helyzetének változása – amint azt Jaspers úgy ötven esztendővel ezelőtt összefoglalta – létrehozta az ismerősségélményt, és otthontalan, félelmetes (*unheimlich*) helyé alakította át közös világunkat. Mióta Jaspers papírra vetette figyelmeztetését a totalitarizmus veszedelméről, a modernek tér/idő szemléletében számos súlyponteltolódás következett be, ám minden kis változás szoros kapcsolatban állt az egymást követő nemzedékek „otthon”-felfogásával. Ugyanakkor valamennyi apró változás a kontingencia alapvető élményét kíséri, illetve jeleníti meg. A kontingencia tudatosulása persze nem újdonság; már a „modernitás” új társadalmi berendezkedésének első felbukkanásakor megjelent. Minél mélyrehatóbb a társadalmi berendezkedés megváltozása, és minél több kulturális szférát fed le, annál általánosabbá és széles körűbbé válik bennünk a kontingencia tudatosulása. Mostanra nem csupán az úgynevezett „nyugati kultúra” részesei érzik úgy, hogy kezdeti létezésük kontingens, hanem milliónyi más ember is.

A kontingencia eredeti – hagyományosan európai – tudatosulása mindenkire megrendítő erővel hatott. Némileg leegyszerűsítve kétféle sokkra lehet utalni. Az első a kozmikus kontingencia élménye volt, amely a metafizikai otthon elvesztéséhez vezetett, vagy legalábbis az eleve adottnak tekintett otthon elvesztéséhez. Ekkor tűnt el a földi élet eleve adott teloszába vetett hit is. Azóta az ember telosza és végzete ismeretlen, ennél fogva rá kell találnunk életünk céljára (vagy meg kell teremtenünk a tökéletes ember képét), mielőtt követjük és beteljesítjük ezt a célt. Nietzsche mondja, hogy a modern korban egy kérdőjel foglalta el Isten helyét. Ehhez hozzáteszem, hogy kérdőjel foglalta el annak a képzetes térnek a helyét is, amelyben életünknek célhoz kellene érnie; tökéletesség válásunk magunk megszabta helyét. A „tér” és „hely” kifejezés itt azt a fokot jelöli a társadalmi ranglétrán, ahol az egyén megleti a maga megszabta feladatát; de jelölhet valódi földrajzi helyet is, várost vagy országot, ahol beteljesíti végzetét.

A modern ember eleinte úgy éli át társadalmi kontingenciáját, mint a saját végzete rögzített terének (ország, város, társadalmi rang) helyébe furakodó kérdőjelet. A jövő meghatározatlan térként tátong előttünk. S nemcsak meghatározatlan ez a tér, hanem félelmetes is – lehet, hogy Kelet mesés kincseit rejt, de lehet, hogy a pusztító végzet lakozik benne. Ha az egyén elfogadja saját helyét a földön, azzal a választásainak egész keretét rögzíti, függetlenül attól, hogy könnyű vagy nehéz választások elé kerül. A modern kori ember ezt a korlátot szabadsághiánynak érzi, a számára kijelölt helyen leélendő életet is szabadsághiánynak tartja, csupán a maga kijelölte helyet érzi szabadnak. Ebben az értelemben a szabadság azt jelenti, hogy az egyén a kontingenciát a végtelen lehetőségek feltárulásaként fogja fel. Az önállóan meghatározott hely kiválasztása az eleve adotttal szemben máris bevezeti a kontingenciaérzésbe az idő elemét, mint lényeges determinációt. Az időt úgy is felfoghatjuk, mint ami hullámain az önállóan meghatározott hely felé visz bennünket: ekképpen születik meg a történelmi tudat. Az elmúlt kétszáz évben, melynek során a modern társadalmi berendezkedés egyre újabb ellenállási vonalakat tört át egyre növekvő sebességgel, az első időélmény (az időritmus kihasználása) létrehozta az általános történelmi tudatot. A misztikus cselekvő: az egyszer átkozott, máskor áldott Idő központi helyre került képzeletünkben.

Az a lassan kibontakozó folyamat, melynek során a tér helyett az idő felé fordult az ember érdeklődése, sok szinten és sok szempontból megváltoztatta a képzelet irányát. A premodern korban a fantázia a valós társadalmi pozíciója *helyéről* lendítette ki az embert: a rabszolga arról álmodozott, hogy szabad embernek született, a polgár meg arról, hogy nemesként vagy királyi sarjként is élhetné az életét. A modern kor embere már másról is álmodik. Szeretné, ha más *időben* született volna – akár a múltban, akár a jövőben.

A helyhez, illetve az időhöz kötött otthonélmény közötti feszültség a XIX. században a legerősebb. Ekkor jelentkezik a sürgető kérdés: „Hol is van kijelölve az otthonunk?” Erre sokféle választ adtak már. Az egyik: „ott, ahol születtem, és folytatom az apám mesterségét” – ezt képviseli Campo dei Fiori-i vendéglős barátom. De olyan válasz is lehetséges, hogy „otthonomat személyes végzetem jelöli ki; végzetemhez az Idő szárnyán jutok el, és képességeim kibontakoztatásával lelek majd rá kijelölt otthonomra”. Nietzsche csak ennyit felelt volna: *amor fati*. Hol volt otthon Napóleon? Korzikán vagy Párizsban, egy vidéki udvarházban vagy a császári palotában? A valóságban csak egyetlen Napóleon élt, de képzeletben sok-sok millió.

Flaubert előtt a XIX. századi regény pillanatnyi egyensúlyi helyzetében mutatja a térhez, illetve az időhöz kötődő otthonélményt, bár az ábrázolás nem nélkülöz bizonyos feszültséget. Például számos Balzac-regényben „vagy-vagy” helyzet áll elő: az a szereplő, aki beleveti magát az idő áramába, elveszíti az otthonát, míg az, aki ragaszkodik az otthonához, elveszíti kapcsolatát az idővel. Az apa-fiú konfliktus egyúttal az otthonélmény konfliktusa is: a fiú diáktársával érzi otthon magát, miközben az apja idegenné válik.

A térbeli otthonélmény legtöbb (igaz, messze nem az összes) eleme átvihető az időélményre, bár az élmény jellege némileg módosul. Az otthonlét érzésének legdöntőbb összetevője az ismerősség, noha ez nem fedi le teljesen a fogalmat. Először is az otthonlét nem csupán érzés, hanem érzelmi állapot is, azaz olyan érzelmi keret, amely számos különféle érzelm (öröm, bánat, nosztalgia, bensőségesség, vigasz, büszkeség) megletére, illetve mások hiányára vezethető vissza. Ebben az érzelmi állapotban – miként az összes többiben is – van sok kognitív, következőképp értékelő elem is. Például az,

hogy egy érzés vagy érzelmi változás, melyet az érzelmi állapot vált ki (mondjuk az otthonlétét), felfokozott, erős vagy éppen eléggé visszafogott, attól is függ, milyen jellegű kognitív-értékelő elemek vannak jelen az adott érzelmi állapotban.

Mit nevezünk ismerősnek? Hangokat (a tücsökét, a szélét, a patakét, az autóbuszét, a szomszédok veszekedését), színeket (az égét, a virágokét, a falikárpitét), fényeket (a csillagokét, a városét), szagokat (az ismerős városnak mindig összetéveszthetetlen a szaga), formákat (a házét, a kertét, a templomét, a girbegurba utcákét). Az ilyen és ehhez hasonló jelek különböztetnek meg egy helyet az összes többi helytől. Ezek a tapasztalatok elsősorban érzékiek. Másképp megfogalmazva: a térbeli otthonélményben az érzéki benyomásokra ráakódnak az érzelmi állapot kognitív-értékelő elemeiből elvont jelentések. A térbeli otthonélménynek ez a fajtája nem alakítható át időbelivé. Például a második világháború saját nemzedékem múltjának a része. A bombák és a sziréna hangja, az égő házak szaga mind a sok közös érzéki élményünkhöz tartozik. Az efféle élményeknek nincs *helyi* színezetük, kizárólag az időhöz vannak kötve. Ráadásul a legtöbbjük ijesztő vagy kellemetlen. Léteznek kellemes időbeli élmények is, ám ezek nem olyan elemi jellegűek, mint a térhez kötődő otthonélmények. Legtöbbször narratív elemet is hordoznak (mint például a béke első napja).

Az ismerősség másik eleme a nyelv: az anyanyelv, a helyi dialektus, a gyerekmondókák, a közhelyek, a gesztusok, jelek, arckifejezések, az apróbb szokások. Amikor úgy lehet beszélgetni a másikkal, hogy nincs szükség háttér-információk közlésére, „lábjegyzetekre”, amikor kevés szóból is megértjük egymást. Sőt csöndben maradni is szabad. Ahol a csönd nem fenyegető, ott biztosan otthon vagyunk. A tömény érzéki élmény szintjén az ismerős nyelv nem alakul teljes egészében időbeli otthonélménnyé. De minél jobban közelítünk az érzéki tapasztalattól a kognitív tudáshoz, annál inkább lehetségessé válik ez az átalakulás. Elvégre az útitársnőmmel is napi politikai eseményeket vitattam meg a repülőn, s ezt a témát mindig megvitatná, bárki legyen is a szomszédja a gépen. Nem volt szükségünk „lábjegyzetekre” vagy háttér-információkra. Hasonlóképpen, ha holnap a földkerekség bármelyik egyetemén Heidegger „fordulatát” hozom szóba, nem lesz szükség semmiféle háttér-információra. Ebből pedig levonhatjuk az előzetes következtetést, hogy az univerzális beszédmódok által nyújtott otthon – akár funkcionális, akár transzfunkcionális – az időben (és nem a térben) található. Úgy veszünk részt benne – ha részt veszünk egyáltalán –, hogy hátrahagyjuk érzéki tapasztalatainkat, melyek otthonunkat a térben helyezik el. A félreértések elkerülése végett: most nem csupán a habermasi univerzális beszédmódnak a tényekkel ellentmondásban álló eszményére gondolok, hanem az univerzális kommunikáció mindenféle empirikus változatára. Az univerzális kommunikáció ilyen összefüggésében nem tulajdonítok semmiféle (pozitív vagy negatív) értéket az „univerzalitásnak”. Minden kommunikációt így hívok, amely elvonatkoztat a résztvevők érzéki-térbeli otthonélményétől, s amely valamiféle közömbös, semleges, semmilyen otthonhoz nem tartozó térben játszódik le (például egy repülőgépen vagy szállodában), de mégis van időbeli otthona: az abszolút jelen idő.

Miért mondom hát, hogy az útitársnőm két lábon járó paradoxon – jóllehet nem szörnyeteg? Töredékes beszédmódom ugyanis nem ezt sugallja. Ha föltesszük, hogy a térbeli otthonélmény átadta helyét az időbelinek, semmiféle ellentmondást nem találunk a középkorú hölgy személyiségében. Ott él ő a sehol és a mindenhol elvont terében, és szükségképpen az érzéki tapasztalatai is elvontak. Magányos hölgyről van szó, se férje, se gyereke – legfeljebb egy szerető valamelyik szállodai szobában. Mindez

azonban kevés ahhoz, hogy otthona legyen – azt a macskája teremti meg. Kárpótlásul határozott időbeli otthonélmény jut neki osztályrészül, és gondolatait gyakorlatilag bárkivel képes közölni. Őt nyelven beszél, bár lehet, hogy gyerekmondókát egyet sem ismer. Persze ne feledjük: gyereke nincs, s még ha volna is, a gyerekek már nem gügyögnek mondókákat abban az idődimenzióban és elvont térben, amely útitársnóm sajátja. Az útitársnóm élete paradoxonnal szolgált, amikor azt mondta: ott az otthona, ahol a macskája lakik. Nem azt felelte a kérdésekre, hogy „otthonom a nagyvilág”, sem azt, hogy „az otthonom a munkahelyem” vagy hogy „otthonom a jelen”. Nem. Azt mondta, „ott az otthonom, ahol a macskám lakik”, vagyis ahol egy igazi élőlény, egy valóságos otthonteremtő él. Az állat teremti meg az ember otthonát. Ez a jelenség, túl a nosztalgián, kétségkívül az „otthon” fogalmának dekonstrukciója, ugyanakkor regresszív lépésnek is tűnik: vissza a macskához. Valaki büszkén él az abszolút jelen idő érzéketlen világában, s egyidejűleg vágyódik a test animális melege, a falka után – ez a kettő együtt alkotja a paradoxont.

Hadd próbáljam meg elképzelni, mi is történt azóta a vendéglőssel meg az útitársnómmal. A vendéglőt, gondolom, ma már megvénült barátom fia vezeti, de az öreg még be-besegít, és az ebéd meg a vacsora között kiül kis székére a Campo dei Fiorira, és eldiskurál a járókelőkkel. A középkorú üzletasszonyt találkozásunk óta korenged-ménnyel nyugdíjazták, és most saját gyökereinek kutatásával tölti az idejét. Ezért aztán megint csak utazgat: felkeres néhány falucskát Romániában (ahol nem beszéli a nyelvet), születési és halotti anyakönyvekben kurkászik a plébániákon, hogy rábukkanjon valamire – esetleg csupán egy papirdarabkára a dédapja nevével –, csak hogy kibányássa, honnan is származik tulajdonképpen.

Eddig két egyszerű ideáltípus példáján mutattam be a két legjellemzőbb otthonélményt: a térbelit, illetve az időbelit. Remélem, sikerült három dolgot tisztáznom. Először is: általános tendencia, hogy a térhez kötődő otthonélmény időhöz kötődővé válik. Másodsor: minden otthonélmény – a konzervatív életformákat is beleértve – a kontingenciával vív többé-kevésbé sikeres csatát; következésképpen a tisztán térbeli otthonélmény (néhány eldugott helyet nem számítva) mára lehetetlenné vált. Harmadszor: a tisztán időbeli otthonélmény határeset, teljes elvonatkoztatást követel meg az érzéki/érzelmi világtól, és így hozza létre – saját (látszólagos) ellentétékekppen – a testmelegbe, a hús-vér testvériségbe és az állatias testiségbe való visszasüllyedést. A réges-régi figyelmeztetést, amely kimondja, hogy a civilizáció barbarizmust szül, nem árt megszívlelni. Csupán egy dolgot kell kikötni: az időbeli otthonélmény visszaváltozása a térbeli otthon valaha oly ismerős világává nem minden esetben jelent regressziót.

3

Röviden leírtam tehát az otthonélmény két ideáltípusát, következésképpen most a harmadik. Létezik egy toposz, egy metaforikus hely, amelyet a modernek elkezdtek „magas kultúrának” hívni – a magam részéről jobban szeretem Hegel elnevezését, és az abszolút szellem terepéről fogok beszélni. A filozófia: honvágy – mondta Novalis. Amikor az időbeli otthonélmény veszít az intenzitásából, az ember még mindig otthonra lelhet „odafönt”, a művészet, a vallás és a filozófia magas régióiban. Amikor embert írok, Európa lakóira gondolok; ugyanis ez a „harmadik otthon” – ha szabad

így neveznem – elsősorban az európai ember lakhelye. Sosem volt jellemző mondjuk az észak-amerikai modernitásra. A vallás például ott továbbra is a térbeli otthonléményhez tartozik, illetve a vallási közösség cipelte a hátán kulturális poggyászként – bárhová vezetett is a közösség útja. A pragmatizmus formáját öltő filozófia csak az egyik szereplője a politikai térnek (kétségkívül nagyszerű szereplő), míg a művészet (az Európához kötődő művészek alkotásait kivéve) mélyen a mindennapok terébe ágyazódott. Még ha jó filozófiát, színvonalas művészetet találtak is, az észak-amerikaiaknak akkor se jutott eszükbe, hogy valóságos otthonukat „odafönt”, az abszolút szellem birodalmában keressék. Az amerikai egyetemista könnyű szívvel kiáltozhatja, hogy „le a nyugati kultúrával!”, hiszen amit ilyenformán számúzne, soha nem volt az otthona. Vajon az európaiaknak még ma is otthonuk ez a kultúra?

A modernitás hajnalán a háromféle otthon (a térbeli, az időbeli és az abszolút szellemé) még elhanyagolható távolságra volt csak egymástól. Ha valaki az abszolút szellem világában lakott is, azért mégis a jelenben lakozott (vagy a jelen múltjában, illetve jövőjében), de nem ám az elvont, érzéki szempontból üres jelenben – ugyanis az ember még mindig erősen kötődött térbeli otthonához. Az „idő-tér utazás” azonban hamarosan megkezdődött. Az európaiak hozzáfogtak a vég nélküli múltba ásáshoz, majd útra keltek, és megkezdték hasonlóképpen soha véget nem érő expedícióikat a föld legtávolabbi csücskeibe. Az európai magas kultúra egyetlen évszázad alatt mindenévővé vált; mára pedig a magas és az alacsony kultúra közötti választóvonal is elkezdett repedezni. Semmi sem számít izléstelennek, minden méltó az értelmezésre. Az európai kultúrában a hermeneutika vált uralkodóvá, függetlenül attól, hogy a vállalkozást a megfelelő névvel illetik-e. A hermeneutika a kulturális vérátömlesztés feladatát látja el. A modernek jelentést tulajdonítanak örömeiknek és szenvedéseiknek, más szóval: kulturális szempontból oly módon tartják életben saját magukat, hogy szüntelenül magukba szívják és feldolgozzák azt a szellemi táplálékot, mely vagy a múltban, vagy a jelenben készült – de mindenképp egy idegen világban.

Az európai modernek harmadik otthona, az abszolút szellem érzékileg igencsak telítve van, mi több, épp ez az érzéki telítettség az egyik legnagyobb vonzereje. A való világgal történt találkozások felidézésében mindig ott munkál egy csipetnyi nosztalgia: szeretnénk visszatérni. A hamisítatlan modern nosztalgia azonban nem az anyaméhbe való visszatérés vágya, ez a nosztalgia *ugyanazt* szeretné újból átélni, de *másként*. A vágy pontos ismétlődése már nem elégít ki; minden ismétlésnek megismételhetetlennek kell lennie. Ez nem egyszerűen az új keresése, hanem az új keresése az ismerős dolgokon belül. A többi között ez a motiváció vezette a moderneket egyre inkább a múlthoz – miközben az újat keresték. Az ősi szövegek valamennyi új interpretációja a megismételhetetlen ismétlés utáni vágy kielégítése. Ugyanezt a kielégülést szolgálják az úgynevezett „idézetek” az irodalomban, a zenében és a képzőművészetben. És ez csak a jéghegy csúcsa, mivel az újdonság és az ismerősség érzéki élményeinek elegyítése utáni vágy ott van (még ha banális és földhözragadt módon is) a tömegturizmusban részt vevő milliókban, akik fényképeznek és emléktárgyakat vásárolnak össze, míg egyik helyről a másikra utaznak.

Az európai modernek harmadik otthona, az abszolút szellem nemcsak érzéki kielégülést nyújt, hanem a megismerés számára is hasznos. A dolgok, a magas művészethez tartozó egyes művek tartalma igen gazdag. A jelentésbeli gazdagság nem ontológiai tulajdonság, még kevésbé mondhatjuk ontológiai állandónak, és nem is függ a szubjektív ítélettől. Az értelmezhetőség sokfélesége, továbbá az egyes értelmezések

egzisztenciális súlya együttesen hozza létre ezt a gazdagságot. Ha ezer értelmezés után egy mű ezeregyedik értelmezése is képes valami újat mondani, akkor a mű telítve van gazdag tartalommal, viszont ha már három értelmezés után is sikerül megcsömörleni egy alkotástól, akkor az tartalmilag meglehetősen sovány. Az európaiak harmadik otthonát olyan művek alkotják, melyeket sok száz éve értelmeznek a hermeneutikai csömör legcsekélyebb veszélye nélkül. Azonban ezen művek összessége már kevés ahhoz, hogy csillapítsa az újdonság és az ismétlés iránti éhséget. A kereslet kielégítésére mindenevő kultúránk sutba veti normáit, és a hermeneutikai szűzföldnek számító művekre veti magát, olyan alkotásokra, amelyeket eddig „jelentéshordozóként” nem tartottak értelmezésre méltónak.

A modern hermeneutikai gyakorlat – a dekonstrukciót is beleértve – különleges, posztmodern értelmezésekkel él. Ugyanakkor minden egyes interpretáció – még a legspontánabb és legeggyűgyűbb is – megismerő/ítéletalkotó munka a szöveggel. Ne feledjük, hogy ez a bizonyos harmadik otthon: modern, s hogy elsősorban az európaiak metafizikai igényeinek tesz eleget. Nem magánterületről van szó: bárki beköltözhet ide, vagyis ebben az értelemben ez az otthon egyenesen kozmopolita. A „mindenki beköltözhet” kifejezés egyszerre vonatkozik a művekre, melyeket az otthon magába foglal, és a látogatókra, akik nosztalgiaiból, a jelentést keresve lépik át küszöbét. Az előző mondatban egyébként meg is fordíthattam volna a sorrendet, hiszen alapjában véve a látogatók döntenek el (persze nem taláalomra vagy ész nélkül), mely műveket bocsátják be a harmadik otthon területére. Tudjuk, hogy kezdetben csak néhány alkotás részesült ebben a megbecsülésben, míg ma szinte mindegyik. Eleinte kevesen lakták az otthont, de később a számuk növekedni kezdett. Mára ezt az – eredetileg európai – harmadik otthon a legkülönfélébb kulturális háttérből érkező milliók keresik fel. A kultúrkritikusok, Nietzsche-től Adornóig, megjósolták, hogy a harmadik otthon össze fog roskadni a túl sok bútor és a túl sok látogató súlya alatt. Aggodalmuk nem volt alaptalan.

Hadd térjek vissza ahhoz a gondolatsorhoz, melyet túl hamar tettem félre. Az „otthonélmény” két eleme, az érzéki benyomások felfokozott és telített hatása és a reflexiók, értelmezések intenzívvé válása egyformán fontos összetevője új, roppant modern háztartásunknak. Ha az érzéki tapasztalatok egyetlen forrása az ismerősség érzése, maga az élmény reflektálatlan maradhat (mint amikor gyerekkorunkban népdalt hallgatunk). Ezután persze nem beszélhetünk a „harmadik otthon” valódi élményéről, mert ott rekedünk az első, térbeli otthonunkban. Másfelől ha az ismerősség érzése kizárólag a reflexiók szintjén jelenik meg, akkor nem a harmadik, hanem a második (időbeli) otthonunkban vagyunk. Például a világon mindenki hozzászól Salman Rushdie esetéhez, így hát mi is elolvassunk legalább egypár oldalt a vitatott regényből, és csatlakozunk a vitához. Az ismerősség érzését a napilapokból merítjük, meg az egész történet ismeretéből. A közvetlen érzéki tapasztalatok mennyisége a nullához konvergál, míg a diskurzus tere magába foglalja mindazokat, akik gondolkodva élnék az abszolút jelenben.

Az európai modernitás harmadik otthonában mindenesetre csak úgy lehet élni, hogy az ember szüntelenül használja ítélő- és gondolkodóképességét. Az otthon mindenkor emberi élőhely, kapcsolatok, kötelékek finom hálózata, egyfajta közösség. Otthon magyarázkodás, „lábjegyzetek” nélkül beszélgethetünk, ennek persze az a feltétele, hogy legyen is valaki, aki megérti, amit mondunk. S ha a másikat néhány szóból, gesztusból, utalásból is meg lehet érteni, azzal már előre tudatos, közös háttérrel felté-

telezünk. Képzeljük el, hogy valaki tíz személynek tíz különböző filozófiai kötetet ad elolvasásra, hozzáteve, hogy mindegyik műből csupán egyetlen példány maradt fenn, viszont ezt a példányt elolvasás után haladéktalanul el kell égetni. Képzeljük hozzá még azt is, hogy mind a tíz személy beleszeret a könyvbe, amelyet kézbe kapott (vagyis mély filozófiai élményben részesül). Ezt az élményt valamennyien a „milyen csodálatos!” kiáltással juttatják kifejezésre – a könyvről azonban nem számolnak be, a szerző gondolatmenetét sem ismertetik saját értelmezésükben. Most nemigen állíthatjuk, hogy ezek tízen közös otthonban laknak, pedig mind az abszolút szellem felségterületén részesültek élményben.

Az abszolút szellem akkor töltheti be a harmadik otthon szerepét, ha a benne lakóknak van valamiféle közös élményük. Shakespeare művei például egyetlen világba forrasztanak mindenkit, aki valaha is a Shakespeare-darabok világában élt. Minden Shakespeare-rajongónak más és más élménye van (sőt: más és más élményei vannak) a művekről. De ez akkor is igaz volna – bár jóval egyszerűbb szinten –, ha ugyanezek a személyek a csalogány dalának édes élményéről számolnának be. Mindenesetre azok, akik Shakespeare világában élnek, utalások és „lábjegyzetek” nélkül megértik egymást. Egyetlen mondat idézésével is képesek asszociációs láncok elindítására, mi több, olyan Shakespeare-idézet segítségével is képesek szerelmet vallani, amelyben egy árva hang sincs a szerelemről.

A harmadik otthon is olyan, mint a másik kettő: meg kell osztani a többiekkel. A látogatók számára ugyanis – és itt mindenki látogatónak számít, aki nem művész, filozófus vagy teológus – ez az otthon olyan hely, amelybe vágnak visszatérni és vissza is térnek, hogy megisméltódjék velük a megismételhetetlen élmény. Itt *átélt* élményről van szó, amely, mint minden átélt élmény, ott él az emlékezetben is. Az emléket mások társaságában kell felidézni, még akkor is, ha magát az élményt nem közösen éltük át. A látogatók közösen keresik fel újra a harmadik otthont, és gondolataikban, megbeszéléseikben életben tartják ennek az otthonnak a képét. Amit korábban magas kultúrának hívtunk, az nem egyszerűen a néhány európai által piedesztálra emelt művek végösszege – magába foglalja az emberek érzelmi és beszédmódbeli viszonyait, mely viszonyok közvetítése az abszolút szellem világában, e világ által történik.

A kitalált történet a tíz emberről, akik egy bőkezű kísérletezőtől tíz különböző filozófiai remekművet kapnak saját szórakozásukra és épülésükre, nem paródia, egyszerűen csak megmagyarázza a pusztá tényeket. Mindenevő kultúránkban, amely már az egész múltat magába szívta, amelyben már nincsenek kivételezett művek, korok vagy szövegek, a közös otthonok, az abszolút szellem különböző szintjei minivilágokra hullottak szét – vagy ha úgy jobban tetszik, különböző mini beszédmódokra. Ha tíz, hasonló kulturális érdeklődésű ember jön össze, biztosak lehetünk benne, hogy két olyat se lennének köztük, akiknek közös művészi, vallási vagy filozófiai élményük volna. Az első talán ezt mondaná: olvastam ezt és ezt a könyvet, hát gyönyörű volt; a második ezt: hallottam ezt és ezt a hangversenyt, az is gyönyörű volt; a harmadik is hangversenyen járt (nem kevésbé volt csodálatos az előadás) és így tovább. Senkinek sem jut eszébe, hogy az élményt meg is lehetne osztani: nem hoznak létre kulturális beszédmódot, és ez nem is lehetséges. Márpedig ha ez így van, akkor a személyes élmény is el fog halványulni, de ha nem halványul is el, nem fog létrehozni lakható otthont. Könnyebb egy macskát rávenni, hogy meghallgassa kedvenc zenénket, mint ugyanezt a zenét embertársunkkal végighallgattatni.

Az abszolút szellem lényege, így Hegel, a múlt felidézése. Az ember felidézi a múltat,

amelyre nem emlékszik. Ez az értelmezők feladata. Ha azonban nincsenek már kitüntetett, közismert szövegek, amelyeket a legtöbb értelmező megpróbál megfejteni, a múlt is miniértelmezések sorozatává hullik szét. Az egyik ember is felidéz egyfajta múltat, a másik is egy másikat, s nincsen közöttük átjárás.

Mindegyik mini beszédmód a Campo dei Fiorira emlékeztet. Ha megkérdezzük valakit, hol találjuk a Porta Piát, ezt a választ kapjuk: „sajnos a Porta Pia nem az én asztalom”; „engem a Porta Pia nem érdekel”. Esetleg nagylelkűen hozzáteszik a válaszhoz: „Inkább olyasvalakit kellene megkérdezni, aki ott is lakik, az biztosan tudja.” De ezt a választ is el lehet képzelni, hogy „a Porta Pia: ellenség!”.

Ugyanaz a mini beszédmód persze útitársnómre is emlékeztet. Hiszen mindenütt a világon találni olyan személyeket, akikkel van közös sajátosságunk. Erre Bombayban, Szingapúrban, Oslóban és Liechtensteinben is jó az esély. A mindenevő kultúrában azonban még a közös kis szellemi tisztás lakói is alig kommunikálnak, hiszen tíz ember minden bizonnyal tíz különböző könyvet olvas, száz ember meg százat. Olvasmányaikat és gondolataikat szinkronizálni kell, sőt már szinkronizálva is vannak. Különböző hatalmak gondoskodnak a megfelelő szinkronról. Közülük a két legerősebb: egyrészt a történelmi események, melyek szinte egy csapásra változtatják meg az emberek világlátását, másrészt a divat. Bár egy igazi mindenevő kultúra nem éri be a szellemi alapélelmiszerekkel, mégis, a harmadik otthon éttermeiben az étlap rendszerint a *dernier cri*, az abszolút jelen idő megszokott fogásaiból áll. Jövőre majd új étlapot nyomtatnak. Az aktuális értelmezés tekintélyt ad annak a sok ősrégi szövegnek. Vagyis megint csak úgy tűnik, hogy az abszolút jelen időben vagyunk otthon.

4

A demokrácia méltó a modernitás „negyedik otthonának” szerepére. Míg a harmadik otthon Európában épült föl, addig a negyedik Észak-Amerikában. A történet földértéséhez az Újvilág valóban ideáltípusnak tűnik, a történelmi pontossággal most nem is kell törődnünk. Tegyük inkább fel ezt az egyszerű kérdést az átlagamerikainak: „Otthon érzi magát egy/a demokráciában?” Vagy kérdezzünk inkább így: „Ön, aki demokráciában él, otthon érzi magát benne?” Nem arról van persze szó, hogy valaki otthon érzi-e magát egy bizonyos demokráciában, hiszen ez nyilvánvalóan lehetséges; hanem arról, hogy maguknak a demokratikus intézményeknek megvan-e az alapvető (elegendő) otthonteremtő képességük. Az Egyesült Államok alkotmányos nemzet, az alkotmányos nemzet eszméjének pedig Európában is vannak szószólói. Az alkotmányos nemzet nem mentes a nacionalizmustól – még Amerika sem (ott is széles körben ismerik a jelenséget, és a *jingoism* szóval jelölik). Igen ám, de az alkotmányos nemzetben létrejövő otthonélmény különbözik a jellegzetes európai nemzetállamban tapasztalhatótól. Amerikában sem közös nyelv, sem uralkodó nemzeti kultúra és vallás nem szükségeltetik az intenzív otthonélményhez – ellentétben, mondjuk, Franciaországgal. S ami még fontosabb: Amerikában nincs olyan közös múlt, ami igazolná a jelent. A történelmi igazolás hiánya leegyszerűsíti a múlthoz való viszonyt. Az otthon alapja az alkotmány, és minden más a történelem előtti időkhöz tartozik.

A demokratikus alkotmány annyira jelent otthont, amennyire hagyományá válik. Csakhogy ez a hagyomány másféle, mint amit Nagy Károly császár meg a trubadúrok jelentenek a kulturális, historizált francia „otthontudatban”. Ha a hagyományt az al-

kormány elfogadásától számítjuk (más szóval a történet *ab urbe condita* kezdődik), akkor a régi és új közötti egyensúly egészen más lesz. Az alkotmány bármikor módosítható, de sohasem fogják eltörölni. Ha eltörölnék, az amerikaiak az otthonukat veszítenék el. Ezzel szemben számtalan francia alkotmányt helyeztek már hatályon kívül, és vezettek be helyette másikat, majd megint egy újabbat. Ettől még senkinek sem jutott eszébe megkérdőjelezni a francia nemzet létét, Franciaország még a francia emigránsoknak is otthona maradt.

Az amerikaiak otthonát a demokratikus intézmények alkotják, nem csupán demokratikus mióvultok miatt, hanem azért, mert létüket az alkotmány alapozza meg, márpedig az alaptörvény az amerikaiak önazonosságának legszélesebb kerete. Ez a széles értelemben vett azonosság nem feltétlenül elvont dolog. Létezik ugyanis a demokráciaélmény, amely az amerikaiak számára mindennapos tapasztalat. Önmagukat a bírósági tárgyalóteremben játszódó szindarab révén értik meg, a vád és a védelem összecsapásakor, meg amikor elhangzik az esküdtek egyhangúlag hozott ítélete. Az eszményi amerikaiban buzog a civil kurázi, politikai meggyőződését pedig az újságokból meríti, függetlenül az etnikai háttérétől, az anyanyelvétől, a helyi szokásoktól vagy a kedvenc popegyüttesétől. Ezek érzékileg igencsak telített élmények, hiszen izgalommal, szenvedéssel és örömmel járnak, és így is emlékeznek vissza rájuk. Ugyanakkor a gondolkodásnak is tápot adnak: a napi eseményeket folytonosan megvitatják.

Michelman egy ízben kijelentette, hogy a demokráciát mindennap újra és újra ki kell vívni. Közhely, de mélységesen igaz. Valószínű azonban, hogy ugyanez a közhely másképp szól Amerikában, mint Európában, legalábbis egyelőre.

A minap egy barátom arra kért, meséljek neki amerikai élményeimről. Neki is látam, a barátom pedig kis idő múltán felkiáltott: „De hiszen ez tiszta Tocqueville!” – „Hát persze – mondtam neki –, semmi sem változott Tocqueville óta.” Ami persze nem jelenti azt, hogy nem is *történt* semmi. Csakhogy az amerikai politikai események nagyon hasonlítanak a premodern előzményekre, például a köztársaságkori Rómára. Ez a stílus éles ellentétben áll az egyidejű európai történelmi változásokkal: míg Európa a történelmet élte át, Amerika már a történelem utáni korba lépett. Kivételként a két világháborút lehet említeni, mint két olyan időszakot, amikor Amerika közvetlen politikai kapcsolatba lépett az európai és az ázsiai történelemmel.

Amerikában semmi sem változott; a demokráciát nap mint nap ki kell vívni. Virágzott az erőszak, a társadalom a modernitás ingáját egy irányba lökte, már-már az önpusztítás határáig; később az inga visszafelé lendült, és rövid időre helyreállt az egyensúly. Az utolsó kétszáz évben azt a világot ismertük meg működés közben Amerikában, amelynek létrejöttét Hegel látta a francia forradalom apokalipszisa után. A tagadás szerves része a rendszernek. Egyúttal a *Sittlichkeit* rendszerének is nevezhetjük, azzal a fenntartással, hogy ebből a *Sittlichkeit*ből hiányzik a harmadik (európai) otthon. Emiatt tartják a többséget – már ameddig megtartja a többségét – etikai tekintélynek. Az egyetértés számít értéknek, nem a véleménykülönbség, akárcsak a modern kor előtti időkben.

A demokratikus alkotmány olyan otthon, amelyet nem lehet csigaházként a hátunkon hordani. Az otthonlét alapja a hétköznapok gyakorlata, a mindennapos azonosulás. E tekintetben a negyedik otthon is térbeli, akárcsak az első. Az óriásira növesztett Campo dei Fiori is jelképezhetné – csakhogy egy óriási Campo már nem a római Campo. A római téren minden arc ismerős, míg megnövesztett hasonmásában mindenki tökéletesen magányos volna, hacsak nem osztanák meg kis háztájik: az alulról jövő mozgalmak, lobbyk, közösségek.

Mivel a demokratikus alkotmányt minden pillanatban erősíteni kell, nem túlzás azt állítani, hogy aki ebben az otthonban él, az voltaképp az abszolút jelen idő lakója. Hiszen minden múlt a jelen múltja, és minden jövő a jelen jövője. Talán ez a fejlemény a normálishoz való visszatérés jele. Az európaiak mintegy két évszázadon át keresték otthonukat a történelemben. Benne éltek saját, nagy narratívjaikban, de ez a tendencia mára mintha lecsengett volna. Az amerikaiaknak sohasem volt szükségük a nagy narratívra – ebből a szempontból inkább az athéni polgárokra vagy a köztársaságkori Róma polgáira hasonlítottak. A többi kártyát azonban ma már másképpen osztják ki. Őseinknek közös, metafizikai otthonuk volt, és egyenesen tartottak a születésükkor kijelölt végzetük felé. Szorosan kötődtek családkhoz, törzshöz, etnikumhoz. A modern ember viszont a kontingencia foglya, ennek szenvedni el, illetve élvezni a következményeit, míg az előbb említett determinációkhoz nincs köze. Amit azonban nem kapunk meg születéskor, még elérhetjük választás útján.

Említettem már, hogy az amerikai demokrácia nevű óriás Campo dei Fiori a létrehozása óta mit se változott, bár eseményekben a legkevésbé sem szűkülődött. Amerikában nemcsak az alkotmányt módosították, hanem sok egyebet is, ennek ellenére a társadalom ma is ugyanazokkal a módszerekkel kezeli az összeütközéseket. Az óriás Campo mindig is sok kis Campóra volt osztva, kisebb táborokra, közösségekre, nyomásgyakorló csoportokra. Ezekben a csoportokban, e csoportok által jön létre a folytonos visszahullás a barbarizmusba. A Nagy Campo konfliktusait létrehozó és levezénylő kis otthonok *per definitionem* az univerzalitás ellen működnek. Saját érdekeik vezérlik őket, saját *ressentiment*-juktól dagad a keblük, és mindenki mást gyanakvással szemlélnek. Saját táborukat az egyéni izlések, vélemények elnyomása útján mozgósítják. Elhajlókat és ellenségeket kreálnak, az etnikai és vallási csoportokból „fajokat” faragnak. Elvégre mi sem egyszerűbb, mint egy idegen fajt teremteni. Csak ki kell figyelni egy másik csoport néhány viselkedésszerű sajátosságát, gesztusát, aztán visszatartozónak és „szerves fejlődés eredményének” címkézni ezeket, és hipp-hopp, már kész is van az új faj. Az idegen vallásokon és etnikai csoportokon kívül az eltérő bőrszín is megfelel, sőt ma, az amerikai demokrácia sűrűjében sokan még a másik nemet is idegen fajnak tekintik.

Egyszóval nem csupán átvitt értelemben igaz, ha egy amerikai azt mondja, otthon van a demokráciában. A demokrácia mint olyan általában még nem otthon, de egy bizonyos demokrácia már az lehet, és polgáraik, a jelen alapító atyái és anyái nap mint nap újra alapítják. Ha létezik ilyen otthon, akkor az térbeli (hiszen senki sem cipelheti a hátán) s egyben időbeli is, amennyiben lakója az abszolút jelen időben él. Igen ám, de a demokratikus otthon még nem biztosítja az antidemokratikus, esetleg a totalitárius gondolkodásmód megszűnését, és nem gátolja meg a fizikai erőszakot mint a hatalomgyakorlás eszközét. A demokrácia vígan együtt él a fajgyűlölettel, s a kontingencia világában együtt jár vele egy-egy visszazuhanás is a barbarizmusba. Aki gyógyírt keres az intoleranciára, a szűklátókörűsége, az előítéletességre és az elvakult gyűlölködésre, annak a liberalizmust tudom ajánlani. Igaz, a liberalizmus nem teremt otthon – nem otthon, „csak” elv, meggyőződés, álláspont. Az ember bármelyik otthonban lehet liberális – csak legyen otthona. A modernitás megfelelő politikai formája, a demokrácia minden modern embernek otthonot nyújt, liberálisnak és a liberalizmus ellenségének egyaránt. Európa ezen a ponton kezdhet el „amerikanizálódni”. Akkor az európai demokráciák olyan területet alkotnak majd – az óriási, óvilági Campo dei Fiori –, ahol a tolerancia és az intolerancia különféle, folyton változó erői mindig más-

más tétért csapnak össze. Elképzelhető, hogy e küzdelem egyik fél számára sem nyerhető. És remélhető, hogy nem a gyűlölet, a *ressentiment* és az ellenségeskedés arat diadalt az otthonunkban.

5

Amikor elkezdtem töprengeni arról, „hol az otthonunk?”, először az otthonélmény minőségét próbáltam meg körbejárni. Beszéltem a térbeli otthonélmény érzéki telítettségéről, ismerős illatokról, hangokról, tárgyokról. Ezeket emlékezetünkben hurokoljuk magunkkal, s hozzájuk térünk mindig vissza. De ez többé alig lehetséges.

A primer otthonélmény említett jelenségeinek forrása mindennapi találkozásunk a tárgyakkal (bútorokkal, konyhafelszereléssel, falikárpittal, gyerekjátékkal). Míg Európa átélte a premodernből a modern társadalmi rendbe történő drámai és fájdalmas átalakulást, a mindennapi lakóhely tárgyai biztosították az állandóságot. Mialatt Napóleon *Grande Armée*-ja meghódította Európát, majd visszaverték, ugyanaz a zsebóra öröklődött nagyapáról apára, apáról fiúra. Nem csupán az angol birtokos nemesség udvarházát, hanem a francia paraszt konyháját is változatlanul ugyanazok a tárgyak töltötték meg. Amikor a fiú hazatért inaséveinek vándorlásaiból, mindent a régi helyén talált, még ha a tárgyak történelmi csillogása megfakult is. Érdekes módon minél inkább megállapodott a történelmünk, minél több európai kezdett új életet az új apokalipszis után, annál lendületesebb történelmi vándorlásba fogtak mindennapi lakóhelyünk tárgyai. Amikor a fiú ma hazatér újmódi vándorévei után, akkor se fog feltétlenül ráismerni gyerekkori lakhelyére, ha jól emlékszik rá. A felismerést segítő jelek mesterségesek: ilyen a fénykép, a kiállítás, a mozi (gondoljunk a HEIMAT című német filmre) meg általában a sok nosztalgiautazás. Az ökológiai mozgalmak által elszabadított szenvedélyeket lehetetlen csak racionális megfontolások alapján megérteni. A környezetvédelem egyúttal az otthon védelme is, azé a lakóhelyé, ahová még vissza lehet térni.

„Otthon, édes otthon” – hallhatjuk gyakran a mondást; de vajon édes-e még annyira, mint régen? Az ismerős illat az égő hús szaga is lehet, az ismerős mozdulat a lecsapni készülő ököl, a szín meg a csukaszürke. Ott az otthon, ahol zokogtunk, de senki sem figyelt ránk, ahol éhesek voltunk és fáztunk. Az otthon volt az a kis kör, amelyen senki sem törhetett át, a végtelennek tetsző gyerekkor, a kijárat nélküli alagút. Végül is a tapasztalatainkat oly pontosan leíró földi siralomvölgy metaforája is ott született, ahol mindannyiunknak volt otthona. Minő szerencse, hogy ide nem kell visszatérnünk, még a pszichoanalitikusunk díványán sem. Megkaphatjuk a létezés könnyűségét, a létezés elviselhetetlen könnyűségét. Éppúgy, mint az Ausztráliába tartó hölgy a Boeing 747-es fedélzetén.

Hol az otthonunk? A többes szám első személy jelenthet „minket, moderneket” vagy „minket, moderneket a XX. század végén”. Az „otthonlét” jelentheti a „térbeli otthon”, de az „időbeli otthon” is. Hadd fogalmazzam hát újra a kérdést: „Hol vagyunk otthon mi, modern, XX. század végi európaiak a térben és az időben?”

A válasz tautologikusnak látszik: a modern európaiak Európában, a XX. század végén vannak otthon. De ez így túlságosan leegyszerűsített kép. Az elmúlt kétszáz évben mindegyik jelentős európai kultúra vágyódási ciklusokat élt át: a másik hely, a másik kor, az igazi otthon utáni vágyódását. A jellegzetes modern európai ember otthonél-

ménye kettősségek áldozata; metafizikailag gyökértelen, a történelmi földmozgások kibillentették a helyéből, és elégedetlenség keseríti meg. Az ismerősséget ködös és idegen akadályként élte meg, miközben az ismeretlen az otthoniasság fényében, a béke és nyugalom szigeteként tűnt fel a számára – Rousseau-tól Gauguinen át egészen a néhány évtizeddel ezelőtti harmadikvilág-párti sóvárgó romantikusokig. Az európai ember számára jellegzetes otthonélmény volt, hogy nem érezte magát otthon saját kontinensén. De az, hogy a közelmúltban lassan véget ért a nagy narratív, az európai öntudat e roppant fontos formájának kora, jelzi, hogy fejlődésnek indult egy kevésbé drámai és kevésbé kétértelmű európai identitás. Ezzel egyidejűleg Európa „amerikanizálódásának” tünetei is megszorodtak.

A valódi (nemcsak fiktív) nagy narratív hullámai elültek, de e narratív eredményei mára hagyománnyá váltak. Hadd gyűjtsék egybe néhányat. Megvan a „harmadik otthonunk”, az abszolút szellemé, és ma is lakóhelyünkül választhatjuk. Ez az otthon mindenütt és mindenkor befogad. A harmadik otthon egyes konkrét világait aligha hívhatjuk „európainak”, hiszen különböző nemzeti kultúrákhoz tartoznak. Mégis, a harmadik otthonba való beköltözés (vagy legalábbis a látogatás) folyamatosan fennálló lehetősége beletartozik az európai ember általános otthonélményébe: voltaképp ez alkotja ennek az otthonélménynek a harmadik és a negyedik dimenzióját – míg más kultúrákra, Észak-Amerikát is beleértve, ez nem jellemző. Ebből a nézőpontból talán meg is fordíthatjuk az eredeti kérdést. Ahelyett, hogy azt kérdeznénk, „hol az otthonunk?” (mármint nekünk, modern európaiaknak a XX. század végén), kérdezzünk így: „Ki számít európainak a XX. század végén?” A válasz körülbelül így hangozhat: „Európai az, aki a harmadik otthonban (az abszolút szellemében) otthon van, vagy legalábbis gyakran látogatja.” Aligha kell hangsúlyozni, hogy nemcsak ezek az emberek számítanak európainak, mégis ők azok, akik Európából otthont teremtenek. Sem a Közös Piac, sem az Európa Parlament nem képes létrehozni Európát – a harmadik otthon macskái annál inkább.

A lakóhely, a tér-idő kontinuum, a törzs és a törzs istenei – ezek alkották a modernitás előtti otthont. Ezt az otthont megőrizte és olykor újból visszaállítja a harmadik otthon, az emlék felidézésének élő múzeuma. Amint már láttuk, a megőrzött premodern otthonélmény adja a harmadik otthonban posztmodern életünk harmadik és negyedik dimenzióját. A helyreállítási tevékenység európai találmány. Bár itt fogant meg az új *Urbs* gondolata, az igazi *Urbs* szűzföldön épült fel. A dekonstrukció minden egyes lépése a megőrzés gesztusa volt. A múltat itt az abszolút jelenben őrzik meg. Az abszolút jelen idő pedig a demokrácia, amely átfogja a jelen múltját és jövőjét is. A harmadik otthon a jelenben őrzi meg a múltat. Az olyan jövő, amely a jelen jövőjén is túlnyúlik, megszűnt. A modern kor előtti otthonban mindig ott volt a jövő, mint a hely, a törzs és a törzs isteneinek a jövője. A nagy narratív ragyogó kísérlet volt arra, hogy a képzeletünket a láthatáron túli jövő felé terjessze ki, ez azonban már a múlté. A modern ember a historizmus börtönében sínylődik, s ezt tudja is saját magáról. A legszélésebb értelemben véve éppen a historizmus börtönét, az egyidejűséget tarthatjuk ma az otthonunknak.

Hol van hát az otthonunk? Mindenütt jelen lehetünk – vagyis sehol, szabadon lebegve az abszolút jelen időben. A földrajzi promiszkuítás lehetősége mindenki előtt nyitva áll, de az életünk idejét már nem választhatjuk meg. Mi több, elsősorban épp az univerzális egyidejűség élménye (melyet a tömegkommunikáció nem okoz, csupán terjeszt) váltja ki a földrajzi értelemben promiszkuus ember vándorörsztonét. A használati tárgyak (autó, tévékészülék, konyhafelszerelés, színes újságfotó és a többi) koz-

mopolitizmusa és az őket övező álmodozás az univerzális egyidejűség élményének részei. A földrajzilag promiszkuus személyek mind más és más okból válnak azzá (minden csoportnak vagy személynek eltérő a motivációja), maga a földrajzi promiszkuitás azonban világjelenséggé vált. (Ahogyan a földrajzi értelemben vett „második és harmadik házasság” is.) Az „otthonlét” szempontjából nem érvényes többé a „míg a halál el nem választ” mondat, s ezt nem csupán metaforikusan gondolom így. Ahol a család, ott az otthonom. De ahol az első kellemetlenségtől tönkremegy a házasság (mivel a családot átmeneti érdekkapcsolatnak tekintik), az otthon is elvész, méghozzá minden különösebb hűhó nélkül.

A kontingencia világában azonban minden lehetőség tárva-nyitva áll. Lakóhelyül lehet választani a Campo dei Fiorit, de úgy is lehet dönteni, hogy az ember soha sehol nem üt tanyát. Lehet különböző helyeken és különböző szinteken egyszerre otthon lenni, anélkül hogy valaki földrajzi értelemben promiszkuussá válna. Azután az abszolút jelen időt is ideiglenes otthonának választhatja bárki, de ugyanígy az abszolút szellem birodalmát is, vagyis a harmadik otthont. Otthonunk lehet az alkotmány által létrehozott demokratikus kultúra, de a nemzeti nyelv is vagy akár az etnikai csoportunk szokásrendszere, esetleg a vallási közösségünk, az *alma mater*ünk vagy meghitt családi körünk. Van ezek között olyan otthon, amelyet a hátunkon is elcipelhetünk, és van olyan, ahová vissza szeretnénk térni, a harmadikat pedig soha nem is hagytuk el.

Ha mindez nem teljesen értelmetlen, akkor a „Hol az otthonunk?” kérdéssel hibás, legalábbis abban az esetben, ha a többes szám első személy mireánk, modern, XX. század végi európaiakra vonatkozik. Valószínűleg nem létezik két olyan ember, aki azonos választ adna a kérdésre. Saját otthonélményünk érzéki telítettsége otthonról otthonra változik; az egyik otthon a szív logikájához áll közel, a másik az érteleméhez. Az otthonok többszörösen is hierarchizáltak, sok az átfedés, a hierarchia pedig szigorúan személyes, és nem normatív. Nem is szabad normatívnak lennie, esetünkben ugyanis a normán kívüliség a norma. Hiszen ha az otthonélmények hierarchiáját normatívvá tennénk, a kortárs modern kultúrában polgárháborús állapotok jönnének létre. Érezhetem én úgy, hogy az etnikai hovatartozásom határozza meg az első számú otthonomat, de ha a közösségem tagjai megparancsolják, hogy ezt az otthont kötelességem szeretni, az összes többit meg fel kell adnom, újra csak kitör a polgárháború. Mert nem a személyes vonzalmak, hanem a merev, normatív követelések robbantják ki az etnikai, vallási és más közösségek polgárháborúit. A demokrácia, amint azt Amerika példáján is láttuk, nem véd meg az alig vagy egyáltalán nem szublimált erőszaktól. Ennek ellenszereként a liberalizmust említettem.

A liberális elvek megengedik, hogy mindenki a maga módján adjon választ a „Hol az otthonom?” kérdésre. Van, aki inkább itt érzi otthon magát, van, aki inkább amott. Az egyiknek a Campo dei Fiori az otthona, és rá se ránt a Porta Piára, míg a másik sehol sincs otthon, hacsaknem ott, ahol a macskája él. Az otthonválasztás a személyes szimpátiák függvényévé válik. Ezzel elhárítható a fundamentalizmus, az új, civilizált barbarizmus veszélye. A dolog lényege mégis az, hogy bár a „Hol az otthonunk?” kérdést ki-ki külön is megválaszolhatja, és az otthonélmények hierarchiája minden egyénnél más. Maguknak az otthonoknak a hierarchiája már nem ilyen. Az otthonokat a legkülönbözőbb szinteken szokás megosztani. Otthon lakni – lett légyen az az otthon a nemzet, az etnikai csoport, az iskola, a család vagy akár a „harmadik” otthon – nemcsak élmény, hanem tevékenység is. Cselekedeteinkben ugyancsak normákat követünk, megfelelünk formális követelményeknek, részt veszünk a nagy nyelvi já-

tékban. Az ember kijelentheti, hogy „ez az otthonom”, de ha a többiek (a család, a csoport, a vallásos közösség stb. tagjai) nem ismerik el a kijelentés igazságát, az illetőnek az általa megjelölt hely nem lesz az otthona. Otthonában az embert elfogadják, sőt örömmel fogadják, de legalábbis elviselik. Egy bizonyos pontig minden otthon zsarnoki: odaadást, felelősségvállalást és bizonyos fokú asszimilációt követel meg. A gond nem az asszimilációs igény mennyisége, hanem a milyensége. Ha ez a követelmény azzal a burkolt vagy nyílt elvárással párosul, hogy az illető végleg szakadjon el az összes többi, általa kedvelt otthontól, akkor az asszimiláció nemcsak közepesen elnyomóvá, hanem erősen antiliberalissá is válik. S ez minden szinten igaz, függetlenül attól, hogy a nemzetállam követeli-e, hogy az asszimilálódó polgár szakadjon ki etnikai közösségéből, vagy megfordítva, épp a helyi vagy az etnikai közösség asszimilál, és várja el, hogy tagjai hátrahagyják a nemzeti kultúrát. A közelmúltban sok jogos vád hangzott el az univerzalizmus zsarnoki hajlamairól, de ettől még a partikularizmus ugyanolyan zsarnoki lehet. Voltaképp ugyanannak az éremnek a két oldaláról van szó.

Nem minden otthon követeli meg az odaadást és felelősségvállalást. Egyszer, amikor a Földközi-tenger fölött repülve elnéztem a földrészek és szigetek (a kultúra bölcsői) sűrű körvonalai közt feszülő kék tengert, erős érzélem kerített hatalmába. Úgy éreztem, ráletem a legigazibb, legősibb otthonomra. Szabadon lebegő érzés volt, semmiféle kötelezettséggel. Azok az otthonok azonban, amelyekben ténylegesen lakunk, kötelezettségeket rónak ránk. Az abszolút jelen idő világában még a csalogány dala és a gesztenyefa árnyéka is követelést fogalmaz meg, ugyanis nem lehetünk benne biztosak, hogy holnap is találkozunk-e még velük.

Hol van hát az otthonunk? Mindannyiunké a saját magunk által kijelölt, közös végzetünk világában.

Térey János

ÖZVEGYSÉG VÖLGYE

Sütkérezés az Özvegység Völgyében. Bal felől
meg jobb felől az ismerős magaslatok,
ahol hajdan a jegyepárok hajlékai
álltak. Középen csorog a Relikviák vize,
s kövér pizstrángok úsznak tiszta mélyén.
A meder mindegyik köve: darabka fönti
otthonunkból, minden uszadék holmink volt valaha.

Nő bóklászik a parton. Ő itt a legvidámabb
özvegy, mert reggel harmatvizzel frissítette
arcát. Belátta, többé nincsen útja fölfelé.
E csöndes vízfolyás mentén előre-hátra
araszol, józan teljesen, és füttyörészik!
Józan, mint aki nem lakott az ormokon